

Sociological study of the gender aspects of choosing a university major

Khadijeh Keshavarz*

Fatemeh Moosavi Viaye**

Abstract

This research seeks to understand the processes that affect the gender aspects of students' choice of major. With a qualitative approach, a semi-structured interview was conducted with 42 students of different universities in Iran, and the resulting data were measured and evaluated with thematic analysis technique. The findings of the research show that the class gap and development are active in the selection of the academic field, the hierarchical nature of the scores of universities and academic fields on the one hand along with the class difference and development in different regions of Iran limits the possibility of access to prestigious and high-paying universities and academic fields, this The limitation is more active for women because it is associated with a gendered approach to academic disciplines that feminizes occupations and consequently education and is associated with gender quotas. The complicity of the family with the policy of local selection and emphasis on ideal femininity in choosing a field and future job leads girls to bargain with patriarchy. By interpreting the main themes and referring to the research literature (Intersectionality theory), the final and comprehensive theme of the research is the mechanisms of exclusion and discrimination that are formed at the intersection between gender, class and center/periphery gap.

* Assistant Professor of Sociology, Department of Women's Studies, Institute for Cultural and Social Studies, affiliated to the Ministry of Science, Research and Technology, Tehran, Iran (Corresponding Author), keshavarz@iscs.ac.ir

** PhD in Sociology (social issues of Iran), University of Kashan, Iran, ft.moosavi@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2692-8555>

Date received: 16/01/2024, Date of acceptance: 11/06/2024

Keywords: Iranian universities, Academic discipline, gender distribution, gender discrimination.

Introduction

Global statistics and reports consistently indicate a lower representation of females in technical and engineering academic disciplines compared to other fields. This trend persists even in countries like Germany, Japan, Switzerland, and the United States, where women constitute the majority of university graduates across various domains, with only one-fifth of graduates specializing in engineering, industry, and construction. Examining the data on female presence in academic fields within Iranian universities reveals a parallel pattern, aligning with international trends. However, a notable disparity arises in basic sciences and agriculture, warranting scrutiny.

An understanding of the gender distribution across majors in Iranian universities and the determinants influencing significant academic selection by young men and women can offer valuable insights into the prevailing gender dynamics within Iranian higher education. In light of this, the study addresses the following research inquiries:

1. What mechanisms guide young men and women in their choice of academic field?
2. How do gender dynamics influence the selection of university majors?

Methodology

This study adopts a qualitative approach, encompassing the statistical population of Iranian students between 2020 and 2021, employing a purposeful sampling method with an emphasis on diversity in educational levels. The primary instrument for data collection was semi-structured, in-depth interviews, culminating in a total of 42 interviews to achieve theoretical saturation. Thematic analysis served as the methodology for data analysis.

Discussion and Results

Upon coding and analyzing the interview content, several predominant themes emerged.

1. Institutional and Disciplinary Hierarchy: A stratified system distinguishes between universities and disciplines. Within the realm of experimental sciences, medical fields occupy the apex of this hierarchy. Similarly, in the mathematical sciences domain, technical engineering holds the highest position, with primary science fields

situated at the lower rungs. A hierarchical delineation is also evident among the country's universities, with institutions in Tehran and major cities regarded as the most esteemed.

2. Socioeconomic Disparities and Academic Choice: Students' educational opportunities depend on their family's social standing and cultural capital. The disparities between schools exert a significant influence on admission prospects in esteemed academic fields and prestigious universities.

3. Migration Aspirations is involved in Field Selection.

4. Gender Dynamics and Field Hierarchy: Certain fields, notably those falling within the sciences domain, occupy the lower tiers of the hierarchy pyramid. Graduates from these fields encounter limited opportunities within the Iranian labor market, fields that male counterparts may eschew find resonance among female students.

5. Perceptions of Gender Quotas: A minority of male and female participants express concurrence with the notion of gender quotas. Nonetheless, these stereotypes are often acquiesced to or perceived as challenging to resist.

6. Family Involvement in Localized Selection Policies: Some families harbor reservations about allowing their daughters to attend universities in distant locales. The gender-based selection system, with the compliance of families, often leads to the exclusion of many girls from specific opportunities.

7. Gender Awareness and Career Perspectives: Among our participants, there is a prevailing emphasis on the male role as breadwinners in Iranian culture. This perspective influences field selection.

Conclusion

Many participants indicated selecting their major without a particular passion or expertise. This trend is particularly pronounced among those pursuing fields in basic sciences, agriculture, and specific humanities disciplines. Even among students in technical and engineering fields, some mentioned being swayed by the prevailing atmosphere of their educational environment, which extolled the merits of these disciplines rather than a genuine personal interest. This phenomenon is particularly notable among women.

Gender disparity intersects with socioeconomic and academic field hierarchies. As the prestige of fields—tied to income and professional status—shifts, girls gravitate towards lower-prestige fields situated at the lower rungs of the academic hierarchy. Systematic gender discrimination, entrenched gender stereotypes associated with

specific fields and occupations, and pervasive unemployment further contribute to this trend. Educated women, to a considerable extent, place less emphasis on their long-term career prospects and professional trajectory when selecting a field of study, often viewing university education as a means to attain dignity and a form of consumer capital

Bibliography

- Abedi Ja'fari, H. , Taslimi, M. S.; Faghihi, A., & Sheikhzade, M. (2011). Thematic Analysis and Thematic Networks: A Simple and Efficient Method for Exploring Patterns Embedded in Qualitative Data Municipalities). *Andishe-y-e Modiriyat-e Rāhbordi*, 5 (2), 151-198 [In Persian].
- Arabestani. M. (2018). Desire to leave: emigration in the Iranian intersubjectivity. Tehran: Research Center for Culture, Art and Communication [In Persian].
- Bādāmchi, M. H., & GhāemMaghāmi, M. (2019), *The Dissident Movement: Sociology of the Migration of Elites from Engineering and Basic Fields to Humanities*, Isfahan: Ārma [In Persian].
- Catherine, M. (2019), *Conclusion* *Les femmes dans le monde académique: perspectives comparatives*, R. Rojers & P. Molinier (Eds.). KH. Keshavarz & A. Asgharzadeh (Trans.). Tehran: Institute for Social and Cultural Studies.
- Crenshaw, K. (1989), *Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of anti-discrimination doctrine*, feminist theory and antiracist politics, University of Chicago Legal Forum.
- Crenshaw, K. (2017). *The intersection of gender and other systems of dominance*, F. Farid et al. (Trans.). Tehhnan: Shirazeh.
- Enayati Novinfar, A., Durrani, K., & Karamdoost, N. A. (2023). Comparative Evaluation of Effective Factors in Students' Major Selection at Educational Sciences and Engineering Colleges in University of Tehran. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 18(4), 145-167 [In Persian].
- Graceffa, A. (2019), "Médiévistes, femmes et étrangères: des pionnières de l'EPHE Gertrude Schoepperle, Olga Dobiache-Rojdestvensky et Rita Lejeune", in: *Les femmes dans le monde académique: perspectives comparatives*, R. Rojers & P. Molinier (Eds.). KH. Keshavarz & A. Asgharzadeh (Trans.). Tehran: Institute for Social and Cultural Studies.
- Higher Education Statistics of Iran (2018-2019 academic year), Department of Statistical Research and Information Technology, Institute of Research and Planning of Higher Education, Ministry of Science, Research and Technology [In Persian].
- Jamali, E. (2012), "The influence of social and economic status on the academic performance of national exam candidates during the years 1380 to 1388", *Iranian Higher Education*, 4 (4), 25-56 [In Persian].
- Kandiyoti, D. (2019). "Bargaining With Patriarchy", H. Maddah (Trans.). Zanān-e Emrooz, No. 36.

99 Abstract

- Keshavarz, K. (2023). "Hope and despair in the Iranian society: A case study of students of universities in Tehran", *Journal of Iranian Cultural Research*, 16(3), 93-120 [In Persian].
- Le Feuvre, N. (2019). "«Femmes et sciences». Apports et écueils des comparaisons internationales", in: *Les femmes dans le monde académique : perspectives comparatives*, R. Rojers & P. Molinier (Eds.). KH. Keshavarz & A. Asgharzadeh (Trans.). Tehran: Institute for Social and Cultural Studies.
- Molinier, P. , Rogers, R., & Rodriguez, M-S. (2019). Introduction to: *Les femmes dans le monde académique: perspectives comparatives*, R. Rojers & P. Molinier (Eds.). KH. Keshavarz & A. Asgharzadeh (Trans.). Tehran: Institute for Social and Cultural Studies.
- Nasr, A. R., Oreizy, H. R., Alamatsaz, M. H., & Nili, M. R. (2007), "The Criteria of Choosing a Discipline by Public University's Candidates Based on High School Discipline, Age and Number of Participating in Public Exams", *Modern psychological research*, 2 (5), 109-138 [In Persian].
- Pigeard-Micault, N. (2019), " La féminisation des facultés de médecine et de sciences à Paris Étude historique comparative (1868-1939)", in: *Les femmes dans le monde académique: perspectives comparatives*, R. Rojers & P. Molinier (Eds.). KH. Keshavarz & A. Asgharzadeh (Trans.). Tehran: Institute for Social and Cultural Studies.
- Rostampour, S. (2021). "Description and criticisms on the theory of intersectionality with a look at the capacities of this theory in Iran", *Criticism online magazine* [In Persian].
- Sharif Policy Institute, Iran Migration Observatory, <https://spri.sharif.ir/> (23 May 2022).
- Statistical Review and Analysis of the 2020 Entrance Exam with the Approach of Equality and Educational Justice (2021), Vice-Chancellor for Planning and Development of Resources, Ministry of Education [In Persian].
- Strauss, A. & Corbin, J. (2011), *Basics of qualitative research : grounded theory procedures and techniques*, E. Afshar (Trans.). Tehran: Nashr-e Ney.
- UNESCO. (2012). *Les femmes en sciences*, *Bulletin d'information de l'Institut de Statistique de l'UNESCO*, n 23.
- Yadgarzadeh, Gh., Parand, K., Mohammadi Aghdam, M., & Rangin, H. (2009), "Investigating the factors affecting the choice of mechanical engineering students in industrial universities in 1387: sample of industrial universities in Tehran", Engineering Education Conference in 1404. Tehran, University of Tehran, Academy of Sciences [In Persian].
- URL1: https://www.lemonde.fr/campus/article/2017/12/11/femmes-et-informatique-vingt-ans-de-desamour_5227726_4401467.html.

مطالعه جامعه‌شناختی فرایند انتخاب رشته دانشگاهی با تأکید بر بُعد جنسیت

خدیجه کشاورز*

فاطمه موسوی ویا به**

چکیده

این تحقیق به دنبال فهم فرایندهایی است که بر ابعاد جنسیتی انتخاب رشته دانشجویان تاثیر می‌گذارد. با رویکرد کیفی با ۴۲ نفر از دانشجویان دانشگاه‌های مختلف در ایران مصاحبه نیمه‌ساختاریافته انجام شد و داده‌های حاصل با تکنیک تحلیل مضمون مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفتند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند در انتخاب رشته دانشگاهی شکاف طبقاتی و توسعه‌یافتگی فعال است، سلسله‌مراتبی بودن امتیاز دانشگاه‌ها و رشته‌های دانشگاهی از یک‌سو همراه با تفاوت طبقاتی و توسعه‌یافتگی در مناطق مختلف ایران امکان دسترسی به دانشگاه‌ها و رشته‌های دانشگاهی باپرستیژ و پردرآمد را محدود می‌کند، این محدودیت برای زنان فعال‌تر است زیرا با نگرش جنسیتی به رشته‌های دانشگاهی همراه می‌شود که مشاغل و به تبع آن آموزش را زنانه/مردانه می‌کند و با سهمیه‌بندی جنسیتی همراه است. همدستی خانواده با سیاست بومی‌گزینی و تأکید بر زنانگی ایده‌آل در انتخاب رشته و شغل آینده، دختران را به چانه‌زنی با پدرسالاری سوق می‌دهد. با تفسیر مضمون‌های اصلی (شکاف طبقاتی و توسعه‌یافتگی و نگرش جنسیتی به رشته‌های دانشگاهی) و ارجاع به ادبیات پژوهش (نظریه تقاطع)، مضمون نهایی و فراگیر پژوهش، مکانیسم‌های طرد و تبعیض است که در تقاطع میان جنسیت، طبقه و شکاف مرکز/پیرامون شکل می‌گیرد.

* استادیار جامعه‌شناسی، گروه مطالعات زنان، موسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، keshavarz@iscs.ac.ir، 0000-0003-0416-0557

** دکترای جامعه‌شناسی (گرایش مسائل اجتماعی ایران)، دانشگاه کاشان، ایران، ft.moosavi@gmail.com، 0000-0003-2692-8555

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۲

کلیدواژه‌ها: دانشگاه‌های ایران، انتخاب رشته دانشگاهی، توزیع جنسیتی، تبعیض جنسیتی.

۱. مقدمه و بیان مسئله

مطالعات نشان می‌دهند که در موارد بسیاری، تقسیم جنسیتی جهت‌گیری‌های تحصیلی همچون بیان منطقی تفاوت نقش‌های جنسیتی دیده می‌شود. دختران و پسران هنوز به‌شیوه یکسان در خانواده‌ها تربیت نمی‌شوند. گرچه با ترویج ایده‌های لیبرال برابانه‌تر، مواجه هستیم، این امر الگوی به‌شدت جنسیتی نقش‌ها در خانواده را زیر سوال نمی‌برد. تناقض میان ارزش‌هایی که بر کار و تحصیل تاکید می‌کند و ارزش‌هایی که مهمترین نقش زنان را مادری و همسری می‌داند و در تقسیم کار میان زن و مرد بار اصلی معیشت را بر دوش مردان و بار اصلی بازتولید زندگی را بر دوش زنان قرار می‌دهد، در زندگی زنان بسیار تعیین‌کننده است. به همین دلیل مصالحه کار و زندگی برای زنان شاغل بسیار پر رنگ است و برای مردان شاغل چندان اهمیتی ندارد (راجرز و مولینه ۱۳۹۸).

تفاوت در انتظارات نقش‌های جنسیتی به تفاوت در انتخاب رشته دانشگاهی منجر می‌شود. آمار و گزارش‌های مختلف جهانی نشان می‌دهند حضور دختران در رشته‌های فنی و مهندسی و علوم ریاضی و فیزیک کمتر از سایر رشته‌هاست. این نابرابری آن‌چنان اهمیت دارد که به عنوان یکی از ابعاد عدالت جنسیتی در تحصیل، در گزارش جهانی شکاف جنسیتی مورد توجه قرار می‌گیرد. گزارش سال ۲۰۱۲ یونسکو نشان می‌دهد در رشته‌های مهندسی، صنعت و ساختمان، مردان اکثریت فارغ‌التحصیلان را در همه ۸۴ کشوری که در مورد آن‌ها اطلاعات وجود دارد، شامل می‌شوند. حتی در کشورهایی همانند آلمان، ژاپن، سوئیس و آمریکا که زنان در مجموع رشته‌ها، اکثریت فارغ‌التحصیلان دانشگاهی را تشکیل می‌دهند، تنها یک‌پنجم فارغ‌التحصیلان در رشته‌های مهندسی، صنعت و ساختمان را دربرمی‌گیرند. در مقابل در برخی رشته‌ها مانند علوم اجتماعی، تجارت و حقوق شاهد برابری تعداد فارغ‌التحصیلان زن و مرد هستیم (UNESCO 2012).

با مطالعه تاریخ برخی رشته‌ها می‌بینیم، زنانه شدن رشته‌ها زمانی صورت می‌گیرد که آن‌ها پرستیژ و قدرت خود را از دست داده‌اند یا بر عکس زمانی که رشته‌ای اهمیت یافته است، زنان از آن رشته‌ها طرد شده‌اند (گراسفا ۱۳۹۸؛ پیژار-میگو ۱۳۹۸؛ لوفور ۱۳۹۸). به عنوان مثال در فرانسه در رشته انفورماتیک نسبت به ۲۰ سال پیش تعداد زنان در این رشته به نصف رسیده است (URL1). این در حالی است که اولین پیشگامان این رشته زنان بوده‌اند. به نظر می‌رسد در

دهه ۸۰ که این رشته منزلت و قدرت امروز خود را نداشت، زنان بخش قابل توجهی از تحصیل کردگان و نیز کارکنان این رشته را تشکیل می‌دادند ولی امروز با افزایش منزلت این رشته، حضور و فعالیت زنان از این رشته با موانع بیشتری روبروست.

آمار داوطلبان کنکور سال ۱۴۰۱، بر اساس گروه‌های تحصیلی و جنسیت داوطلبان نشان‌دهنده تاثیر جنسیت بر انتخاب گروه تحصیلی و بعدها رشته تحصیلی است. ۶۱/۴۴ درصد داوطلبان کنکور سال ۱۴۰۱ را زنان تشکیل می‌دهند که از این میان سهم آنان در همه رشته‌ها به استثنای گروه علوم ریاضی به مراتب بیشتر از مردان است. در گروه علوم ریاضی زنان تنها ۳۵/۹۶ درصد داوطلبان کنکور را تشکیل می‌دهند. با مطالعه آمارهای حضور زنان در رشته‌های تحصیلی در دانشگاه‌های ایران می‌بینیم گرچه حضور زنان در ایران نیز در رشته‌های فنی-مهندسی محدود است و با آمارهای جهانی همخوان است، اما حضور دختران در رشته‌های علوم پایه و کشاورزی برخلاف کشورهای توسعه‌یافته، پر تعداد است. براساس آمار سال ۹۹-۱۳۹۸ موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، زنان ۶۵/۵۱ درصد دانشجویان رشته‌های علوم پایه در دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی دولتی را تشکیل می‌دهند. این آمار در کل موسسات آموزش عالی اعم از دولتی و غیردولتی باز هم بالاتر است و دختران دانشجو ۶۹/۳۴ درصد دانشجویان علوم پایه را تشکیل می‌دهند (آمار آموزش عالی ایران، سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸، ۷۰). این تفاوت پرسش برانگیز است.

این مقاله که بر داده‌های پژوهشی با عنوان «مطالعه جامعه‌شناختی ابعاد جنسیتی انتخاب رشته دانشگاهی» استوار است، تلاش می‌کند در قالب مطالعه‌ای کیفی به درکی از سازوکار چگونگی انتخاب رشته با توجه به مناسبات جنسیتی جاری دست یابد. فهم چگونگی توزیع جنسیتی رشته‌ها در دانشگاه‌های ایرانی و ساز و کارهای حاکم بر انتخاب رشته دانشگاهی توسط زنان و مردان جوان می‌تواند به فهم ما از مناسبات جنسیتی حاکم بر دانشگاه ایرانی یاری رساند. بر این اساس سوالات پژوهش عبارتند از:

۱. مردان و زنان جوان انتخاب رشته دانشگاهی خود را بر اساس چه ساز و کارهایی انجام می‌دهند؟

۲. مناسبات جنسیتی چگونه بر انتخاب رشته دانشگاهی تاثیر می‌گذارند؟

۲. تحقیقات پیشین

در زمینه نحوه انتخاب رشته تحصیلی و چالش‌های آن تحقیقات اندکی انجام شده است: بادامچی و قائم‌خانی (۱۳۹۷) به تغییر رشته دانشجویان مهندسی و علوم پایه به علوم انسانی پرداخته‌اند. آنها ابتدا به این نکته اشاره می‌کنند که انتخاب رشته کارشناسی از سر بیانش و آگاهانه نیست و دانشجویان تازه در دوره کارشناسی به علایق خود پی می‌برند. اکثر قریب به اتفاق تغییررشته‌ای‌ها اذعان دارند که دبیرستانی‌ها هنگام انتخاب رشته کنکور کارشناسی، هیچ تصویری از آینده حتی کوتاه‌مدت خود ندارند، رشته‌های مهندسی را نمی‌شناسند و تنها براساس مشهورات و شنیده‌های مکرر در رسانه‌ها و خانواده تصمیم می‌گیرند؛ اما پس از ورود به دانشگاه، با واقعیت روبرو می‌شوند.

عنایتی نوین‌فر، درانی و کرمدوست (۱۳۹۵) در بررسی مقایسه‌ای عوامل موثر بر انتخاب رشته تحصیلی دانشجویان دریافتند که عوامل تأثیرگذار بر انتخاب دانشجویان رشته فنی و مهندسی به ترتیب عوامل اقتصادی، عوامل فردی، مؤسسه‌ای - آموزشی، کنکور سراسری و عوامل اجتماعی - فرهنگی و عوامل تأثیرگذار بر انتخاب دانشجویان رشته روانشناسی و علوم تربیتی به ترتیب عوامل کنکور سراسری، مؤسسه‌ای، اجتماعی - فرهنگی، فردی و اقتصادی بود. افزون بر این، در میان عوامل پنج‌گانه بین دو گروه تفاوت معناداری مشاهده شد.

جمالی (۱۳۹۱) روند تأثیر موقعیت اجتماعی و اقتصادی بر عملکرد تحصیلی داوطلبان آزمون سراسری طی سالهای ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸ را براساس داده‌های یک میلیون و دویست هزار فرم‌های نظرخواهی در جلسه آزمون مورد مطالعه قرار داد. نتایج تحلیل آماری نشان می‌دهد که هر یک از متغیرهای تشکیل‌دهنده موقعیت اجتماعی، اقتصادی با میزان تأثیر متفاوت، در افزایش نمره کل داوطلبان موثر هستند و تفاوت معنی داری بین عملکرد تحصیلی زنان و مردان به نفع زنان مشاهده می‌شود؛ که با افزایش سال این تفاوت در گروه علوم انسانی بیشتر شده است. علاوه بر آن افزایش سطح تحصیلات پدران، سطح تحصیلات مادران و شغل پدران در هر سطح معنی داری بر افزایش عملکرد تحصیلی در تمامی سالهای تحقیق موثر بوده است؛ هرچند با افزایش سال از میزان اثر آنها کاسته شده است.

یادگارزاده، پرنده، محمدی اقدم و رنگین (۱۳۸۷) در بررسی عوامل موثر بر انتخاب رشته دانشجویان رشته مهندسی مکانیک دانشگاه‌های صنعتی نشان دادند که عوامل موثر بر انتخاب رشته دانشجویان به ترتیب اهمیت عبارتند از: آینده شغلی، علاقه، شهرت رشته، منزلت

مطالعه جامعه‌شناختی فرایند انتخاب ... (خدیدجه کشاورز و فاطمه موسوی ویاه) ۱۰۵

اجتماعی، نظر افراد متخصص، خانواده، دوری یا نزدیکی دانشگاه به محل زندگی، دوستان، تبلیغات رسانه‌ها، صرفاً قبولی در دانشگاه و محدودیت‌های شخصی.

نصر، عریضی، علامت‌ساز و نیلی (۱۳۸۶) با بررسی نحوه انتخاب رشته ۱۵۰۰ دانش‌آموز اصفهانی دریافتند که ده ملاک اول عبارتند از: علاقمندی به رشته، امکان ادامه تحصیل در مقاطع بالاتر، توجه به رتبه کنکور، تناسب رشته با ویژگی‌های شخصیتی، نزدیکی دانشگاه به محل زندگی خانواده، امکان پیشرفت فردی در رشته موردنظر، تناسب رشته با توانایی علمی، داشتن بازار کار خوب، توجه به نظر والدین و تناسب با رشته دبیرستان.

همان‌گونه که تحقیقات مختلف نشان می‌دهند در انتخاب رشته، رتبه کنکور، آینده شغلی، علاقه، ماندن نزدیک خانواده، شهرت رشته و ... دخالت دارند، هیچ‌کدام از تحقیقات فوق‌الذکر بر عامل جنسیت تمرکز نداشتند، از این رو تحقیق حاضر می‌کوشد به روش کیفی و اکتشافی سویه‌های جنسیتی انتخاب رشته دانشجویان را آشکار سازد.

۳. ادبیات نظری

رویکرد این تحقیق کیفی است و از چارچوب نظری بی‌نیاز است اما بخشی از ادبیات نظری در حوزه جنسیت و تبعیض در تفسیر نهایی یافته‌های تحقیق روشن‌گر بودند. در هر پژوهشی که بر «نابرابری» از هر نوع آن تمرکز دارد، یکی از دلمشغولی‌های تکرارشونده، برخورد کردن اشکال گوناگون فرادستی / فرودستی با یکدیگر است. بنیان «نظریه تقاطع» یا اینترسکشنالیتهی این است که برای فهم آنچه افراد قرار گرفته در تقاطع چندین نوع تبعیض از سر می‌گذرانند، باید نگاه تک‌عاملیتی را کنار گذاشت و به این پرسش پاسخ داد که چگونه جنسیت در کنار دیگر ساختارهای نابرابرساز (طبقه و نژاد)، راه‌طرد و سرکوب را هموارتر می‌کند (Crenshaw 1989).

دیدگاه اینترسکشنالیتهی بیان می‌کند که تعلق افراد به گروه‌های اجتماعی، قومی، مذهبی، نژادی، و جنسی و جنسیتی متفاوت و هویت‌های چندگانه تجارب جدیدی را ایجاد می‌کند که متمایز هستند و لزوماً به هویت یا تجربیات جزئی آن‌ها قابل تقسیم نیستند. بنابراین، سنگ بنای نظریه‌ی اینترسکشنالیتهی این است که برخی از افراد یا گروه‌ها بر اساس «تجربیات متفاوت» خود از افراد یا گروه‌های دیگر تمایز می‌یابند. در نگاه این نظریه‌پردازان، هویت‌های مختلف مانند نژاد، طبقه، جنسیت و گرایش جنسی، صاحبان این هویت‌ها را از افرادی که این هویت‌ها را ندارند، متمایز می‌کنند.

رئوس اساسی نظریه‌ی ایترسکشنالیتی و پرداختن به تجربه‌ی زنان اقلیت در امریکا از جهات بسیاری می‌تواند برای فهم بهتر موقعیت اقلیت‌بودگی و ستم مضاعف زنانی که وضعیتی مشابه در ایران یا کشورهای دیگر دارند، راه‌گشا باشد. تجربه‌ی زنان در حاشیه در ایران به ویژه زنان بلوچ، عرب، کرد، ترکمن و غیره که در مرزهای مناطق غیرفارس‌نشین زندگی می‌کنند از نظر تبعیض و موقعیت اقلیت‌بودگی می‌تواند شبیه آن چیزی باشد که رنگین‌پوستان طبقه کارگر در امریکا تجربه می‌کنند. اغلب زنان متعلق به گروه‌های قومی به نسبت سایرین دسترسی محدودی به امکانات رفاهی و آموزشی یا بازار کار دارند و به قدر کافی از امکانات لازم برای مقابله با سلطه‌ی گفتمان مرکزگرا برخوردار نیستند. بنابراین درک این زنان حاشیه‌ای‌شده از مقوله‌ی جنسیت لزوماً با درک زنان مرکز‌نشین طبقه متوسط فارس شیعه یکی نیست (رستم‌پور ۱۴۰۰). ما در این مقاله برای فهم مناسباتی که دختران دانش‌آموز در دبیرستان و در دانشگاه به ویژه در مناطق محروم تر کشور در آن به انتخاب رشته می‌پردازند، این نظریه را مفید یافتیم.

اکثریت زنان، ناآگاهانه و یا به‌ناچار، نقش‌های سرکوب‌کننده را می‌پذیرند. گاهی نیز زنان، آگاهانه تصمیم می‌گیرند خواسته‌ها و انتظارات سیستم را برآورده کنند تا در همان سیستم بتوانند امتیاز و منفعتی به دست آورده و وضعیت خود را بهبود ببخشند. این منفعت می‌تواند انواع مختلفی اعم از اقتصادی، عاطفی، اجتماعی و ... داشته باشد. بدون شک، زنان طبقه فرادست و متمول، برای نه گفتن به این انتظارات مردسالارانه اختیار عمل بیشتری دارند اما زنان طبقه محروم از قدرت چانه‌زنی کم‌تری برخوردارند و مقابله، عواقب شدیدتری برای آنان به دنبال دارد.

کاندیوتی به تجزیه و تحلیل استراتژی‌های زنان در مواجهه با انواع پدرسالاری پرداخته

است:

زنان درون مجموعه‌ای از محدودیت‌ها، استراتژی‌ای را تعیین می‌کنند که آن را چانه‌زنی پدرسالارانه می‌نامم و ممکن است بسته به طبقه، کاست و قومیت اشکال متفاوتی به خود بگیرد... هدف از این اصطلاح نشان دادن وجود مجموعه‌ای از قوانین و نسخ است که روابط جنسیتی را تنظیم می‌کنند و هر دو جنس خود را با آنها وفق می‌دهند و در عین حال ممکن است محل منازعه قرار گیرند، از نو تعریف شوند و درباره آنها مذاکره صورت گیرد. واژه چانه‌زنی اغلب معامله میان شرکای کم و بیش برابر را نشان می‌دهد اما زنان با وجود داشتن دست پایین، چانه‌زنی می‌کنند... این چانه‌زنی‌ها بر امکان بروز و اشکال مختلف مقاومت فعال یا منفعل زنان در برابر سرکوب نیز تأثیر می‌گذارند. این بازی‌های قدرت

مطالعه جامعه‌شناختی فرایند انتخاب ... (خدیدجه کشاورز و فاطمه موسوی ویایه) ۱۰۷

فردی زنان، اگرچه تأثیر چندانی بر شرایط نامساعد کلی و ساختاری پدرسالاری ندارد، آنها را متخصص به حداکثر رساندن فرصت‌های زندگی می‌کند (کاندیوتی ۱۳۹۸).

مفهوم چانه زنی با پدرسالاری نیز در این مقاله برای فهم انتخاب‌های زنان در برخی مناطق محروم‌تر، یاریگر ما بوده است.

۴. روش پژوهش

رویکرد روش‌شناختی پژوهش حاضر، رویکردی کیفی است از این رو نمونه‌گیری هدفمند انجام شد. از آنجا که این نوع نمونه‌گیری بر مفهوم مقایسه استوار است تا امکان کشف گوناگونی‌ها را به حداکثر برساند (برای آگاهی بیشتر، بنگرید به استراوس ۱۳۹۰، ۲۱۹) تلاش کرده‌ایم تا در انتخاب مشارکت‌کنندگان (دانشجویان) به تنوع و پراکندگی آنان از لحاظ مقطع تحصیلی (کارشناسی و تحصیلات عالی)، تنوع رشته‌های تحصیلی، تفاوت رتبه دانشگاه‌های آن‌ها و پراکندگی جغرافیای محل سکونت نیز توجه کنیم.

در این پژوهش ابزار اصلی گردآوری اطلاعات مصاحبه‌ی عمیق نیمه‌ساخت یافته با دانشجویان است. برای جمع‌آوری داده‌های این پژوهش دو سری مصاحبه انجام شد. در سال ۱۳۹۹-۱۴۰۰، ۱۹ مصاحبه با دانشجویان دانشگاه ایلام انجام شد و سپس برای به دست آوردن نمونه‌های متنوع‌تر در سال ۱۴۰۱-۱۴۰۰، ۲۳ مصاحبه با دانشجویانی از دانشگاه‌های مختلف نیز انجام شد. انتخاب استان مرزی ایلام به دلیل احتمال پرننگ‌بودن کلیشه‌های جنسیتی در دانشگاه آن منطقه، سویه‌های جنسیتی انتخاب رشته و تحصیل در دانشگاه را بیش‌تر نشان می‌دهد. در دانشگاه ایلام ابتدا از طریق یکی از اساتید با عده‌ای از دانشجویانی که علاقه‌مند به مصاحبه بودند مرتبط شدیم و پس از آن خود دانشجویان ما را به دانشجویان دیگری در رشته‌ها و مقاطع تحصیلی مختلف معرفی کردند. در مورد دانشجویان دانشگاه‌های دیگر نیز ابتدا از دایره روابطمان برای دستیابی به مشارکت‌کنندگان در پژوهش درخواست کمک کردیم و پس از آن، خود مشارکت‌کنندگان ما را به دانشجویان دیگر معرفی کردند. به دلیل پاندمی کرونا، امکان مصاحبه حضوری و دسترسی مستقیم به مشارکت‌کنندگان پژوهش وجود نداشت و مصاحبه‌ها از طریق واتساپ و اسکایپ انجام و تمام مصاحبه‌ها بر روی لپ‌تاب ضبط و سپس پیاده شدند. هر مصاحبه بین ۷۵ تا ۹۰ دقیقه زمان برده است. در برخی مصاحبه‌ها بعد از خواندن مصاحبه برای تدقیق بهتر یافته‌ها دوباره با مصاحبه‌شوندگان تماس گرفته شد. در مصاحبه‌های آخر داده‌های جدیدی به دست نیامد و بعد از انجام ۴۲ مصاحبه اشباع نظری حاصل شد. ما در این

پژوهش با ۳۳ زن و ۹ مرد مصاحبه کرده‌ایم. در مطالعات علوم اجتماعی مراد ما از جنسیت تنها به جنس زن و یا جنس مرد مربوط نمی‌شود. جنسیت به معنای رابطه اجتماعی میان دو جنس است و در پژوهش با رویکرد کیفی برای رسیدن به اشباع نظری و توجه به ابعاد مختلف بحث بهتر است مردان نیز مورد پرسش قرار گیرند. در این مطالعه بحث ما نه جنسیت افراد به عنوان زن و مرد بلکه نگرش جنسیتی آنهاست. دانشجویان مرد بخشی از نظم جنسیتی در محیط دانشگاه هستند و در کلاس‌ها و در تعامل با دانشجویان زن حضور دارند، آنها نیز دارای کلیشه‌ها و نگرش‌های جنسیتی هستند و لازم دیدیم نظرات تعدادی از آنها را نیز شنیده و برای غنای بحث در این مطالعه لحاظ شوند. هر چند تأکید ما در این مطالعه بیشتر بر تجربه و ذهنیت مشارکت‌کنندگان زن بوده است.

برای تحلیل داده‌ها از تحلیل تماتیک (تحلیل مضمون) استفاده شد. تحلیل مضمون روشی است که اساساً مستقل از جایگاه نظری یا معرفت‌شناسی خاصی است از این رو ابزار تحقیقاتی منعطف و مفیدی است که برای تحلیل حجم زیادی از داده‌های پیچیده و مفصل می‌توان از آن استفاده کرد (عابدی جعفری، سلیمی، فقیهی و شیخ‌زاده، ۱۳۹۰). مضمون یا تم، مبین اطلاعات مهمی درباره داده‌ها و سوالات تحقیق است و تا حدی، معنی و مفهوم و الگوی موجود در مجموعه‌ای از داده‌ها را نشان می‌دهد (همان، ۱۵۹).

برای سنجش روایی ارزیابی تحلیل مضمون چهار فرایند پیشنهاد شده است: استفاده از کدگذاران مستقل و گروه خبرگان، دریافت بازخورد از مشارکت‌کنندگان (مصاحبه‌شوندگان)، به کارگیری تطابق همگونی (روش‌های مختلف جمع‌آوری داده‌ها)، عرضه توصیف غنی و ثبت سوابق ممیزی (عابدی جعفری و دیگران، ۱۳۹۰). در این پژوهش برای سنجش روایی از دو شیوه توصیف غنی و ثبت دقیق مصاحبه‌ها استفاده شد. در فرایند هر مصاحبه، محقق اصلی هدایت مصاحبه را به عهده داشت، در کنار آن دستیار پژوهش فردوس شیخ‌الاسلام، یادداشت‌های تکمیلی را می‌نوشت. پس از هر مصاحبه محقق اصلی و دستیار، یادداشت‌های خود را با هم مقایسه می‌کردند و ضمن گفتگو و بحث، سوابق و حواشی هر مصاحبه را به دقت ضبط می‌کردند. به عنوان روش دوم ارزیابی روایی، از یکی از پژوهشگران حوزه مطالعات جنسیت (نویسنده دوم) درخواست شد تا کدگذاری مصاحبه‌ها و مضامین استخراج شده را سنجش و داوری کند. او کدهای اولیه و مضامین فرعی و اصلی تحقیق را تایید کرد و در زمینه مقوله بندی پیشنهاداتی ارائه کرد.

۵. یافته‌های تحقیق

جدول (۱) ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان در پژوهش شامل ۹ مرد و ۳۳ زن را نشان می‌دهد. برای حفظ گمنامی دانشجویان مشارکت‌کننده، اسامی آنان را تغییر داده‌ایم:

جدول ۱. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان در پژوهش

نام	متولد	والدین	محل زندگی	رشته	دانشگاه
مریم	۱۳۷۸	پدر: راننده کامیون پدر و مادر طلاق گرفته‌اند. زندگی با مادر بزرگ از ۹ سالگی	تهران	زبان و ادبیات انگلیسی	علامه طباطبائی
نگار	۱۳۸۰	هر دو مهندس بازنشسته	اصفهان	روان‌شناسی	دانشگاه اصفهان
علیرضا	۱۳۸۱	پدر: کارخانه‌دار مادر: خانه‌دار	قم	مهندسی مکانیک	دانشگاه تفرش
فاطمه	۱۳۸۰	پدر: معلم ورزش مادر: خانه‌دار	نیشابور	زبان و ادبیات فرانسه	حکیم سبزواری
فائزه	۱۳۷۳	پدر: مغازه‌دار مادر: خانه‌دار	تهران	علوم ارتباطات	کارشناسی: تهران ارشد: علامه طباطبائی
محبوبه	۱۳۷۵	پدر: مغازه‌دار مادر: خانه‌دار همسر: طلافروش	یزد	فوق لیسانس مدیریت بازرگانی	دانشگاه یزد
فاطمه	۱۳۷۹	هر دو معلم	نیشابور	پزشکی	آزاد مشهد
نیکو	۱۳۷۹	هر دو مهندس	تهران	معماری	گیلان
پگاه	۱۳۷۷	پدر: بازنشسته شهرداری مادر: مدیر مدرسه و آموزشگاه	بندرعباس	روان‌شناسی	دو ترم غیرانتفاعی شیراز، بعد آزاد تهران
پویا	۱۳۸۱	پدر: مشغول در بازرگانی مادر: خانه‌دار	کرج	مدیریت بازرگانی	دانشگاه آزاد کرج
آرمین	۱۳۷۵	پدر: متالورژی، کار آزاد مادر: مهندسی، بازنشسته آموزش و پرورش	تهران	کارشناسی شهرسازی ارشد گردشگری روستایی	هر دو مقطع دانشگاه آزاد تهران جنوب

۱۱۰ پژوهش‌نامه زنان، سال ۱۵، شماره ۱، بهار ۱۴۰۳

نام	متولد	والدین	محل زندگی	رشته	دانشگاه
ملیکا	۱۳۸۱	پدر: بازنشسته مادر: خانه‌دار، لیسانس مددکاری اجتماعی	تهران	تکنولوژی اتاق عمل	دانشگاه آزاد علوم پزشکی تهران شمال
آرمان	۱۳۷۵	پدر: ارتشی مادر: روانشناس	تهران	کامپیوتر	علم و صنعت
فرزانه	۱۳۸۲	پدر: آرایشگر مادر: خانه‌دار و چرم‌کار	کرج	گرافیک	الزهرا
کیما		پدر: بازنشسته ترابری و کار آزاد مادر: خانه‌دار	کرج	مشاوره	آزاد کرج
احسان	۱۳۸۱	پدر: کارمند مادر: معاون پرورشی	کرج	زیست سلولی ملکولی	دانشگاه زنجان
پرینان		پدر: مهندس مادر: معلم	مشهد	اول فیزیک بعد مترجمی زبان	دو سال دانشگاه اصفهان بعد علامه طباطبائی
مریم	۱۳۸۰	پدر: مدیر دبیرستان غیرانتفاعی مادر: دبیر	کرج	تربیت بدنی	دانشگاه تهران
مهسا	۱۳۷۷	پدر: مهندس متالورژی مادر: دبیر شیمی	تهران	اول فیزیک بعد معماری	اول بهشتی بعد دانشگاه هنر
سلمه	۱۳۷۵	پدر: دیپلم و دفتر ساختمانی مادر: خانه‌دار	سراوان	پزشکی	دانشگاه ایران
میلاذ	۱۳۷۴	پدر: حسابدار مادر: خانه‌دار	اهواز	ارتباطات	کارشناسی پیام‌نور اهواز ارشد علامه طباطبائی
شهاب	۱۳۷۹	پدر: صافکار ماشین مادر: معلم قرآن	یزد	کامپیوتر	دانشگاه دولتی امام علی یزد
نیایش	۱۳۸۱	پدر: کارمند مادر: خانه‌دار	تهران	جغرافیا	دانشگاه خوارزمی
فریبا	۱۳۶۷	پدر: کارمند بازنشسته علوم پزشکی مادر: خانه‌دار	ایلام	دانشجوی دکتری شیمی	دانشگاه ایلام

مطالعه جامعه‌شناختی فرایند انتخاب ... (خدیجه کشاورز و فاطمه موسوی ویایه) ۱۱۱

نام	متولد	والدین	محل زندگی	رشته	دانشگاه
نازنین	۱۳۷۵	پدر: رئیس بانک مادر: بازنشسته آب و فاضلاب	ایلام	فوق لیسانس میکروبیولوژی	دانشگاه ایلام
شیرین	۱۳۶۴	پدر: بنگاه معاملات املاک مادر: خانه‌دار	ایلام	فوق لیسانس ریاضی	دانشگاه ایلام
آرزو	۱۳۶۹	پدر: فوت شده مادر: خانه‌دار	ایلام	فوق لیسانس جامعه شناسی	دانشگاه ایلام
صدیقه	۱۳۷۷	پدر: فوت شده مادر: خانه‌دار	ایلام	دانشجوی ارشد ادبیات عرب	دانشگاه ایلام
طاهره	۱۳۷۶	پدر: مدیر دبستان مادر: خانه‌دار	ایلام	مهندسی برق	دانشگاه ایلام
پروانه	۱۳۷۰	پدر: بازنشسته جهاد کشاورزی مادر: خانه‌دار	ایلام	ارشد کشاورزی	دانشگاه ایلام
افسانه	۱۳۷۴	پدر: بازنشسته شورای شهر مادر: خانه‌دار	ایلام	دانشجوی ارشد ریاضی	دانشگاه ایلام
نقیسه	۱۳۷۰	پدر: - مادر: خانه‌دار	ایلام	دانشجوی ارشد زبان‌شناسی همگانی	دانشگاه ایلام
مهلا	۱۳۷۹	پدر: بازنشسته آموزش و پرورش مادر: معلم	ایلام	ارشد بیوشیمی بالینی	دانشگاه تبریز
هاجر	۱۳۶۵	پدر: کارگر مادر: خانه‌دار	ایلام	دکتری فلسفه	دانشگاه ایلام
سیما	۱۳۷۵	پدر: بازنشسته شهرداری مادر: خانه‌دار	دزفول	ارشد شیمی	دانشگاه ایلام
رضا	۱۳۷۵	پدر: کشاورز مادر: خانه‌دار	روستاهای ایلام	فارغ‌التحصیل مکانیک	ایلام
زهرا	۱۳۷۵	پدر: کارمند مادر: خانه‌دار	حاشیه اصفهان	دانشجوی ارشد اقتصاد توسعه	ایلام
مریم	۱۳۷۷	پدر: کارگر مادر: خانه‌دار	ایلام	گیاه پزشکی	دانشگاه ایلام
محمد	۱۳۷۶	پدر: مهندس ساختمان مادر: خانه‌دار	شهرکرد	کارشناسی ارشد: برنامه ریزی	دانشگاه ایلام

نام	متولد	والدین	محل زندگی	رشته	دانشگاه
				شهری	
فرزان	۱۳۷۱	پدر: کارمند مادر: خانه‌دار	اصفهان	کارشناسی: مهندسی IT ارشد: مدیریت بازرگانی	دانشگاه ایلام
غزال	۱۳۸۰	پدر: نمایشگاه اتومبیل مادر: خانه‌دار	شیراز	کارشناسی فیزیک	دانشگاه ایلام
پریناز	۱۳۶۸	پدر: فرهنگی بازنشسته مادر: فرهنگی بازنشسته	تهران	دکتری شیمی تجزیه	دانشگاه ایلام

(نگارندگان)

یافته‌های حاصل از کدگذاری و تحلیل مضمون مصاحبه‌ها چند مضمون اصلی را آشکار می‌کنند:

۱.۵ سلسله‌مراتبی بودن دانشگاه‌ها و رشته‌ها

نظامی سلسله‌مراتبی، دانشگاه‌ها و رشته‌های گوناگون را از هم تفکیک می‌کند. در گروه علوم تجربی، رشته‌های گوناگون پزشکی در بالای هرم این سلسله‌مراتب و رشته‌هایی مثل زیست‌شناسی، شیمی و کشاورزی در پایین هرم قرار دارند. در مورد گروه علوم ریاضی نیز رشته‌های فنی مهندسی در بالای هرم قرار دارند و رشته‌های علوم پایه در پایین هرم.

دانشگاه‌های کشور نیز با سلسله‌مراتبی از هم تفکیک می‌شوند، به طوری که بهترین و پراقبال‌ترین دانشگاه‌ها، دانشگاه‌های تهران و برخی از شهرهای بزرگ هستند. در میان مشارکت‌کنندگان ما برخی از دانشجویان با این که می‌توانستند به دانشگاه‌های شهرهای دیگری بروند که به رتبه بهتری نیاز دارد، به دلایلی از جمله نزدیک بودن به خانواده، دانشگاه‌های شهر خود یا شهرهای نزدیک‌تر را انتخاب کردند. در مواردی هم این دانشجویان مجبور به انتخاب شهرهای خود یا شهرهای استان خود بودند.

در میان دانشجویان مشارکت‌کننده در پژوهش که در دانشگاه‌های سطح ۳ و ۴ یا دانشگاه آزاد تحصیل می‌کنند به ندرت کسی پیدا می‌شود که با علاقه به رشته تحصیلی خود آمده باشد. در هنگام انتخاب رشته معمولاً دانش‌آموزان از سقف رویایشان شروع می‌کنند و به دانشگاه‌ها و

رشته‌های پایین‌تر می‌رسند. احسان که رتبه کنکورش ۲۳ هزار بوده است، در مورد چگونگی انتخاب رشته‌اش چنین می‌گوید:

رتبه‌ها که میاد، بچه‌ها با مشاور حرف می‌زنن. مشاوره که من رفتم پیشش، دفترچه‌ای را خودش طراحی کرده بود. طبق اون انتخاب کردم. ۱۵۰ کد رشته میشه انتخاب کرد. از رشته‌های معمولی شروع کردم تا پایین‌ترها به ترتیب. مثلاً زیست رو کرج زد، تهران زد، قزوین، زنجان، ته ته شاهرود رو زد. همینطوری اومدم پایین. امکان قبول شدنم تو رشته‌های پزشکی و هوشبری کم بود ولی زد، ۷۵ تایی اول رو خیلی ایدئال‌گرایانه زد. چون مشاوره گفت ممکنه هر چیزی اتفاق بیفته. بعد از اونها که خیلی خوش‌بینانه بود، رشته زیست زنجان، ۹۱مین انتخابم بود. بعدتر که کارنامه سبز اومد، با زیست خوارزمی کرج ۶ تا فاصله داشتم. فائزه در زمان مصاحبه دانشجوی ارشد دانشگاه علامه طباطبایی در رشته ارتباطات است. فائزه در کنکور رتبه ۸۰۰ آورده است:

کنکور که دادم، خواهرم برام انتخاب طلایی زد. یعنی ۱۵ انتخاب اول بهترین رشته‌ها و دانشگاه‌ها به ترتیب. حقوق تهران، حسابداری تهران، مدیریت تهران، حقوق بهشتی، حسابداری بهشتی، مدیریت بهشتی، بعد علامه. خواهرم گفت تو اینها رو قبول نمی‌شی اما زد مثل مشاورها. من هم اوکی بودم طبق تصورم از نمره که باید اول بهترین دانشگاه‌ها و رشته‌ها رو بزنه آدم. بعد خواهرم لطف دیگه‌ای بهم کرد. سرچ کرد گفت یک رشته ارتباطاتی هم هست، رسانه است و میان رشته‌ایه. ۱۵ شد ارتباطات، ارتباطات قبول شدم و خب خیلی خوشحال شدم وقتی واحدهای کارشناسی را دیدم.

به نظر می‌رسد دانش‌آموزانی که در مدارس خصوصی خوب تحصیل کرده‌اند، مسیر روشن‌تری جلوی چشم خود می‌دیده‌اند. آرمان فارغ‌التحصیل رشته مهندسی کامپیوتر (سخت‌افزار) دانشگاه علم و صنعت است. او از دبیرستانی خصوصی و خوشنام فارغ‌التحصیل شده و به نظر می‌رسد انتخاب رشته کامپیوتر برای او با نوعی آگاهی و جستجو همراه بوده است:

وقتی دیدم نمی‌تونم برم برق، مهندسی سخت‌افزار برام جالب شده بود، بعد که کامپیوتر رو اومدم، علاقمند شدم، سخت‌افزار رو زد تا ببینم کدوم یکی جذاب‌تره و بعداً در مسیر دانشگاه تصمیم بگیرم کدوم رو ادامه بدم. دروس دانشگاهی‌شون رو هم رفتم دیدم و فهمیدم کامپیوتر برام دروسش خیلی جذاب‌تره.

در روایت آرمان عواملی مانند امتیاز رشته برای اپلای و مهاجرت، تشویق اطرافیان خصوصاً خانواده، مشاهده اطرافیان و الگوگرفتن از آنها و پرستیژ اجتماعی رشته در شیوه انتخاب رشته تعیین کننده است. او نیز مثل بخشی از پسران هم‌نسلش از دوران نوجوانی و دبیرستان تجربه کار جدی با کامپیوتر را داشته است.

آرزو دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی نیز روندی را توضیح می‌دهد که دانش‌آموز توسط خانواده و اطرافیان به گزینش رشته‌های خاصی سوق داده می‌شود. نوعی فرهنگ مقایسه‌ای غالب است که باهوش بودن و تلاشگری فرزند به رشته و دانشگاهی که در آن پذیرفته می‌شود، تقلیل می‌یابد:

من در یک خانواده‌ای بودم که شما به محض اینکه دیپلم را می‌گرفتی آماده کنکور می‌شدی و همه خانواده منتظر بودند که نتیجه کنکور چه می‌شود. نظام مقایسه‌ای بود که دختر فلانی کجا قبول شد، پسر فلانی کجا. وقتی نتیجه کنکور آمد، رشته مدیریت مهندسی آبادانی روستاها قبول شدم. یک گرایش از کشاورزی است. اما انقدر در خانواده من نگاه‌ها سنگین بود، یعنی باید در رشته‌هایی که در بورس هست و در جامعه مدنظر هست قبول می‌شدی؛ به خاطر این من اصلاً می‌ترسیدم به خانواده‌ام منظورم دخترعمو، پسرعمو، عمو و عمه هست، بگم این رشته را قبول شدم، می‌گفتم مدیریت بازرگانی قبول شدم و چهار ترم با یک دروغ درس می‌خواندم چون این نگاه برایشون بود که اصلاً تو این قدر خنگی؟ اون کسی که دانشجوی رشته کشاورزی بود در نظر اونها ایده‌آل نبود (مصاحبه با آرزو، ۱۴ اسفند ۱۳۹۹).

۲.۵ نابرابری اقتصادی و انتخاب رشته و دانشگاه

نتایج کنکور سال‌های اخیر بر گسترش نابرابری در میان پذیرفته شدگان در کنکور حکایت دارد. در کنکور سال ۱۳۹۹، در میان رتبه‌های کمتر از ۳ هزار گروه‌های آموزشی پنج‌گانه کنکور سراسری، بیش از ۷۹ درصد از سه دهک آخر درآمدی (پر درآمدترین دهک‌ها) هستند. در دانشگاهی مثل شریف از دهک اول (کم درآمدترین دهک) فقط یک نفر قبولی داشت و از سه دهک اول زیر دو درصد قبولی دارد. بیش از ۵۰ درصد قبولی‌های دانشگاه شریف از دهک آخر درآمدی هستند و بیش از ۸۴ درصد از قبولی‌های دانشگاه شریف از دهک‌های ۸، ۹ و ۱۰ هستند. از طرفی در رشته‌های پزشکی و دندانپزشکی ۸۶ درصد ورودی‌های دانشگاه‌ها از سه دهک آخر هستند. این نتایج نشان می‌دهد که نابرابری طبقاتی در پذیرش کنکور و رشته‌های با پرستیژ بسیار تعیین کننده است (گزارش تحلیل آماری کنکور ۱۳۹۹ با رویکرد برابری و عدالت

آموزشی) تحلیل مصاحبه‌های ما در این پژوهش هم نشان‌دهنده نابرابری تحصیلی در میان دانش‌آموزان است. روایت‌های این مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که تفاوت مدارس در شانس قبولی در رشته‌های باپرستیژ دانشگاهی و دانشگاه‌های برتر تعیین‌کننده است.

احسان در یک دبیرستان غیر انتفاعی در کرج تحصیل کرده است:

معدل دیپلمم ۱۹/۴۰ بود. شرایط کنکور خیلی فرق داره واقعاً. کلاً رتبه کلاس ما از ۸ هزار شروع شد. باز همون‌ها هم پزشکی و دندونپزشکی و دارو قبول نمی‌شدن. یکیشون شیمی کاربردی خواجه نصیر تهران میخونه، یکیشون پرستاری کرج. واقعیت اینه که کنکور خیلی فرق داره با دبیرستان. هم سخت‌تره، و هم طراحان سوال اذیت میکنن و مثلاً سوالات محاسباتی میگذارن واسه شیمی. ما خود به خود از تست دور شدیم و خب توی کنکور آسیب دیدیم. به نظر من کسی که از امکانات دوره و استاد خوب نگرفته، با مطالعه کتاب‌های خود مدرسه، زیر ده هزار هم نمی‌شه واقعاً. یعنی آدم باید خرج کنه و حتماً هزینه کنه.

مهسا دانشجوی معماری دانشگاه هنر که از یکی از مدارس سمپاد تهران فارغ‌التحصیل شده است در مورد نابرابری آموزشی می‌گوید:

اینکه میگن مناطق دورافتاده میتونن فقط با خوندن کتب درسی رتبه خوب بیارن، یک افسانه شده. الان تا برای بچه خرج نکنی، رتبه خوب نیاره تو کنکور. رتبه خوب‌های الان بچه‌های مدارس خوبن. مثلاً سمپاد تهران یا شهرهای دیگه و غیرانتفاعی‌های سطح بالا. معلومه پول هزینه کردن برای این بچه. خیلی بچه‌های دولتی کمی هستن که من دیده باشم رتبه‌های خوب بیارن. مثلاً تو مدرسه ما کسی بود که با اساتیدمون یک دوره خصوصی هم داشت.

۳.۵ انتخاب رشته بر اساس امتیاز مهاجرت

بحث مهاجرت دانشجویان و فارغ‌التحصیلان ایرانی به خارج از کشور، در دهه‌های اخیر همواره مطرح بوده است اما شتاب «تمنای رفتن» (عربستانی ۱۳۹۷) در سال‌های اخیر تشدید شده است. در پیمایشی که به «بررسی میل و تصمیم به مهاجرت در میان اقشار مختلف ایرانیان» می‌پردازد، از ۲۰۰۰ دانشجوی پرسیده شد که خود را در چه وضعیتی از مهاجرت می‌بینند؟ ۶۱ درصد «برای مهاجرت برنامه‌ریزی کرده‌ام» را انتخاب کرده‌اند. ۲۴ درصد «به زودی (کمتر از یک سال) از ایران مهاجرت خواهم کرد» و ۱۵ درصد هم «هنوز کاری انجام نداده‌ام» را انتخاب کرده‌اند. به عبارت دیگر نتایج این پیمایش نشان می‌دهد که ۸۵ درصد پاسخگویان این پژوهش برای مهاجرت خود برنامه‌ریزی کرده‌اند (پژوهشکده سیاستگذاری شریف، رصدخانه مهاجرت

ایران، ۲۳ می ۲۰۲۲). پژوهش‌های نگارنده در سال‌های اخیر نیز نشان‌دهنده تمایل به مهاجرت در میان بخش مهمی از دانشجویانی است که مشارکت‌کننده پژوهش‌های ما بوده‌اند (کشاورز ۱۴۰۲، ۱۱۷-۱۱۸). در پژوهش پیش‌رو نه تنها این تمایل به مهاجرت در میان بخش مهمی از مشارکت‌کنندگان پژوهش دیده می‌شود بلکه برنامه‌ریزی برای مهاجرت از زمان انتخاب رشته دانشگاهی برای دانشجویان اهمیت می‌یابد و سایه اپلای بر انتخاب رشته دانشجویان قابل مشاهده است. از سوی دیگر اگر در سال‌های گذشته تمایل و نیز برنامه‌ریزی برای مهاجرت در میان دانشجویان دانشگاه‌های برتر بارز بود، در سال‌های اخیر دانشجویان دانشگاه‌های خارج از مرکز نیز تمایل گسترده‌ای به مهاجرت دارند و برای آن برنامه‌ریزی می‌کنند.

به نظر آرمان فارغ‌التحصیل رشته مهندسی کامپیوتر از دانشگاه علم و صنعت نیز یکی از دلایل مهم دانش‌آموزان در هنگام انتخاب رشته، امتیاز رشته در اپلای است. به نظر احسان دانشجوی زیست‌شناسی دانشگاه زنجان نیز زیست‌شناسی اولویت هیچ‌کس در کلاس نبوده است و بیشتر هم‌کلاسی‌هایش بچه‌های سمپادی بوده‌اند که نتوانسته‌اند رتبه خوبی بیاورند اما یکی از عوامل تاثیرگذار در انتخاب رشته احسان و هم‌کلاسی‌هایش امتیاز رشته زیست‌شناسی در اپلای است:

[مشاور انتخاب رشته می‌گفت] کشورهای اروپایی و آمریکا رشته‌های علوم پایه رو خیلی خوب می‌گیرن. یکی از اساتیدمون همین چند روز پیش اشاره کرد که آلمان گرفتن زیست‌شناسی خیلی راحت‌تر از گرفتن پزشکیه. امتیاز مهاجرت رشته ما و کلاً علوم پایه ۵ از ۵ بود. برعکس امتیاز علوم پزشکی کمتره.

ما در پژوهش خود با مشارکت‌کنندگانی مواجه شدیم که چندان علاقه‌ای به رشته خود نداشتند اما تمام تلاششان بر حفظ معدل «الف» برای امکان اپلای بود. مریم دانشجوی زبان انگلیسی دانشگاه علامه طباطبایی است. او از کودکی به کلاس‌های زبان انگلیسی می‌رفته است. رشته دبیرستانش تجربی بوده است، در کنکور تجربی رتبه خوبی نمی‌آورد و سال بعد در کنکور زبان شرکت می‌کند و در رشته ادبیات انگلیسی پذیرفته می‌شود. نگاه منفی دیگران به رشته زبان انگلیسی، شرایط کرونا و عدم جذابیت کلاس‌ها باعث شده که او از رشته‌اش زده شود. با این حال به دلیل تمایلش به مهاجرت، تلاش کرده تا نمره‌هایش بالا باشد و در حال حاضر رتبه اول دانشگاهش است. او ترجیح می‌دهد به کشورهایی مانند انگلستان، سوئد، نروژ و هلند مهاجرت کند. انتخاب زبان انگلیسی در دانشگاه برای او بخشی از برنامه‌ریزی آینده با هدف مهاجرت بوده است:

خودم ایده واضحی از آینده‌م داشتم. علاقه‌م ادبیات نمایشی بود و برای اون باید ادبیات انگلیسی می‌خوندم. تمام انتخاب رشته‌هایی هم که کردم همون سال، بر این اساس بود. که آره میرم انگلستان، نمایشنامه نویسی کنم به زبان انگلیسی، بعد فیلمنامه نویسی و خلاصه وارد صنعت سینما بشم. از همون اول از ۹ سالگی نمی‌خواستم ایران بمونم. مسابقات مختلف نویسندگی می‌خواستم شرکت کنم تا از این راه برم شاید بشه، اما به کرونا خوردیم و اصلا دیگه نشد.

نیایش دانشجوی رشته جغرافی دانشگاه خوارزمی کرج است. او در مدرسه به تشویق معلم جغرافی و کادر مدرسه در المپیاد جغرافی شرکت می‌کند و مدال برنز کشوری می‌آورد، یکی از معیارهای او در انتخاب رشته، امتیاز رشته برای اپلای بوده است:

اولین انتخابم گردشگری علامه بود، روابط عمومی، خبرنگاری. فرهنگیان رو هم باوجود اصرار بالای اطرافیان، اصلاً نزد. گردشگری رو دوست دارم چون دوست دارم همیشه سفر باشم و در حرکت باشم. الان هم جغرافیا رو که دارم می‌خونم، خوبیش اینه که ارشد میتونم گردشگری بخونم. جزو معدود رشته‌های انسانیه که ظرفیت اپلای داره. گرایش‌های خیلی گسترده‌ای هم داره خارج از کشور. مجبورم بخونم تا نمراتم بالا باشه تا اگر خواستم بورسیه‌ای بگیرم یا اپلای کنم، بتونم. مثلاً شما حقوق تهران قبول بشی، نمی‌تونی اپلای کنی.

برای نیایش و بسیاری از مشارکت‌کنندگان پژوهش ما، تحصیل به‌عنوان راهی امن برای مهاجرت از ایران شمرده می‌شود. وجود تبعیض جنسیتی، بی‌توجهی به تخصص و مهارت افراد در ایران، بی‌استفاده بودن شایستگی‌ها، پیرنگ بودن رانت و پارتی، نداشتن امنیت، گسترش فقر و نداشتن چشم انداز آینده از دلایل نیایش برای تمایل به مهاجرت از ایران است.

۴.۵ جنسیت و سلسله‌مراتبی بودن رشته‌های دانشگاهی

نظام پذیرش کنکور در کشور ما نظامی سلسله‌مراتبی است. رشته‌ها و دانشگاه‌ها با سلسله‌مراتبی از بالا به پایین از هم متمایز می‌شوند. از آن جا که در سلسله‌مراتب رشته‌ای، برخی رشته‌ها از جمله رشته‌های علوم پایه در پایین هرم سلسله‌مراتب قرار گرفته‌اند و فارغ‌التحصیلان این رشته‌ها در بازار کار ایران از اقبال چندانی برخوردار نیستند، و نیز از آن جا که هویت شغلی در میان دانشجویان دختر ما چندان پررنگ نیست، این رشته‌های وانهاده شده از سوی پسران، توسط دختران انتخاب می‌شوند. فریبا دانشجوی دکترای شیمی دانشگاه ایلام در مورد ترکیب جنسیتی کلاس‌هایشان و حضور گسترده دختران در رشته‌های علوم پایه می‌گوید:

دوره کارشناسی مان ۳۰ نفر بودیم. ۲۳ یا ۲۴ تا دختر بودیم و بقیه پسر. ارشدمان تا جایی که یادم می‌آید ۸ نفر بودیم، ۲ تا پسر و بقیه دختر. دخترها کلاً در رشته‌های علوم پایه دانشگاه‌ها غالب‌اند چون می‌آیند صرفاً مدرک بگیرند، [این رشته‌ها] رتبه‌شان از حیث پرستیژ و بازار کار پایین است، و سطح‌شان پایین آمده اما ریزش دارند. همه فکر می‌کنند شیمی دبیرستان است، بعد می‌بینند کلی ریاضی و فیزیک داریم. اتفاقاً این رشته‌ها به افراد بسیار سختکوش و علاقمند نیاز دارد. درحالی‌که الان طرف اگر درسخوان بود، میرفت مهندسی. ولی دانشجویان علوم پایه حتی علاقمند و فعال هم نیستند.

تقسیم رشته‌های دانشگاهی به زنانه/مردانه همچنان کلیشه قدرتمندی است. علیرضا دانشجوی رشته مکانیک دانشگاه تفرش، می‌گوید درکی که نسبت به رشته مکانیک هست درکی کلیشه‌ای است:

مثلاً [دخترها] میگن چرا ما بین اینها هستیم؟ اینجا چی کار می‌کنیم؟ مثلاً دختر چی کار می‌کنه تو رشته مکانیک؟ هم خودشون میگن هم بچه‌های دانشگاه. مکانیک اصلاً رشته مردونه‌ای نیست اتفاقاً. توی کارخونه آچار و چکش نمی‌گیریم اصلاً. نهایتاً سال اول وسایل اینجوری میدن دستت. کارگاه‌های حضوری هم اینطوریه. اما غیر از اون، مثلاً کارمون با تعمیر ماشین و ابزارآلات کارخونه نیست. خیلی کار تر و تمیز و شیکیه. این دیدی که وجود داره حقیقتاً کلیشه‌ای، اشتباه و آزاردهنده است. مثلاً فکر می‌کنن روحیه شون باید سفت و سخت باشه و اینا. درحالی‌که مکانیک اصلاً اینجور رشته‌ای نیست.

سلمه اهل سراوان که به تازگی در رشته پزشکی فارغ‌التحصیل شده است، توضیح می‌دهد که چگونه زنانه - مردانه کردن رشته‌های پزشکی در نگاه برخی از اساتید نیز وجود داشت:

اینجا یکسری شغل‌ها واقعاً تفکیک جنسیتی شده. من خیلی اوقات صحبت می‌کنم با اساتیدم که تخصصم رو چی انتخاب کنم، [به یکی از اساتیدم] گفتم میشه من یک بار پیام سر عمل جراحی مغز شاید بهش علاقمند بشم؟ گفت اگر می‌خواهی مرد بشی و تمام زنانگی رو بگذاری کنار، بیا انتخابش کن. وگرنه من به هیچ زنی این رشته رو پیشنهاد نمی‌دم. ارتوپدهامون هم همینه. استاد ارتوپد خانوم ما خیلی کم داشتیم. دو تا بودن فقط. الان اگر بخوام برگردم در شهرمون این نگاه هست که آقایون دکتر ماهرترن. البته این خیلی کمرنگ‌تر شده از ده سال پیش اما هنوز هست.

۵.۵ نگرش به سهمیه‌بندی جنسیتی

در سال ۱۳۸۰-۱۳۷۹ شمسی، برای اولین بار در تاریخ ایران، دختران در کنکور دانشگاه‌ها از پسران پیش افتادند و ۵۰/۵ درصد از پذیرفته شدگان در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی دولتی را تشکیل دادند. در آن سال‌ها بحث‌های بسیاری در موافقت یا مخالفت با حضور رو به رشد زنان در دانشگاه‌ها در گرفت و آیین‌نامه‌ها و قوانینی تدوین شدند که موانعی برای رشد حضور زنان در دانشگاه‌ها ایجاد می‌کردند. از میان قوانین طرح شده می‌توان به سهمیه‌بندی جنسیتی و نیز بومی‌گزینی جنسیتی اشاره کرد که با آشکار شدن روند حضور رو به رشد زنان در آغاز دهه ۸۰، برای «تنظیم تعادل جنسیتی» در دانشگاه‌ها، تدوین و اجرا شدند. البته در سال‌های اخیر مسئولان سازمان سنجش و وزارت علوم به طور آشکار از اجرایی شدن سهمیه‌بندی جنسیتی، سخن نمی‌گویند اما برخی شواهد از جمله تجربه دانشجویان، نشان‌دهنده اعمال این‌گونه سهمیه‌بندی‌هاست.

مشارکت‌کنندگان این پژوهش بارها به ما گفته‌اند که در کلاسشان ناهماهنگی میان رتبه‌های دختران و پسران هست و حدس می‌زنند که پسران با رتبه کمتر به دلیل سهمیه‌بندی جنسیتی به نفع مردان وارد کلاسشان شده‌اند. موضوع دیگری که شائبه اعمال سهمیه‌بندی جنسیتی را بیشتر می‌کند این است که دختران ۵۸ درصد داوطلبان کنکور (کنکور ۱۴۰۱) دانشگاه‌ها را تشکیل می‌دهند ولی در سال‌های اخیر حضور آنان در دانشگاه نسبت به سال‌های دهه ۸۰ بسیار کمتر شده است؛ در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۳۹۸، ۴۶/۶ درصد ثبت‌نام‌شدگان دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی را دختران تشکیل می‌دهند (موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی ۹۹-۱۳۹۸، ۱۲).

در میان مشارکت‌کنندگان دختر و پسر کمتر کسی با سهمیه‌بندی جنسیتی موافقت دارد. شهاب دانشجوی کامپیوتر دانشکده فنی یزد چندان مثالی برای این که بگوید چه کاری صرفاً زنانه یا مردانه است در ذهن ندارد. به نوعی به نظرش زنان و مردان باید بر اساس علاقه‌اشان وارد کارها بشوند و در هر کار و رشته‌ای هم زنان و هم مردان می‌توانند خوب باشند:

الان برنامه‌نویس‌های خانومی که می‌شناسم، خیلی هم خوب کار می‌کنن و حرفه‌ای هستن یا عکاس‌های ماهری داریم، تدوین‌گر خیلی خوب داریم. شاید اگر بگید آتش‌نشان، حس چنین چیزی داشته باشم. اما در رشته خودم می‌بینم زنان خیلی خوبن، سلیقه دارن، حوصله‌شون بیشتره، و فکرهای خوبی دارن. مردها خیلی اوقات بی‌حوصله هستن. در رشته‌های دیگه مثلاً ساختمان، تربیت بدنی، هم می‌شناسم خانم‌هایی که هستن و خوب کار می‌کنن. راستش نمی‌دونم چه شغلی رو مثال بزنم تا بگم خاص زن‌ها یا مردهاست. پدر من کارش صافکاری

ماشینه. یک خانومی اومده بود پیشش یاد بگیره و کار کنه در ۴۰ سالگی و اومد و صافکاری ماشین انجام داد. خیلی از خانوم‌ها هستن که تو کارهای برق و اینها موفق هستن. هرکی بخواد می‌تونه توی هر رشته‌ای موفق بشه. اطراف خودم دارم می‌بینم خانوم‌هایی که شغل مردانه‌وار دارن، اما خیلی خوب در اون کار کسب درآمد می‌کنن. پا به پای مردها کار می‌کنن.

احسان دانشجوی زیست‌شناسی دانشگاه زنجان معتقد است در حال حاضر آنچه در پذیرش در رشته‌های تجربی تعیین‌کننده است، رتبه است. به نظر او در رشته‌های علوم پزشکی، رشته‌ها جنسیتی نیست بلکه رتبه تعیین‌کننده رشته است، هرچند به نظر او در رشته‌های ریاضی، برخی از رشته‌های مهندسی مردانه تلقی می‌شوند اما احسان هم با سهمیه جنسیتی موافقتی ندارد. به نظر او باید کار را به جامعه سپرد. خود دختران وقتی ببینند که شرایط کار برایشان مناسب نیست، تمایلی به رفتن به این رشته‌ها پیدا نمی‌کنند.

پویا دانشجوی مدیریت بازرگانی دانشگاه آزاد هم سهمیه بندی جنسیتی را درست نمی‌داند. او هم به مناسب بودن برخی رشته‌ها برای زنان و برخی برای مردان باور ندارد:

خب بعضی رشته‌ها ماهیتش اینه که خانوم‌ها اون رو برن مثل زنان و زایمان. ولی رشته‌های دیگه که عمومین، درست نیست این سهمیه‌بندی. رشته زنان زایمان آقایون قطعاً نمی‌تونن برن توی ایران. اما خب پزشکیه و باز هم فرقی نداره. یا اینکه دخترها معدن نرن. این موضوع برمی‌گرده به اعتقادات خود ایرانی‌ها. خارج از کشور یا قبل از انقلاب می‌گن یعنی چی؟ دلیلی نداره.

البته همان‌طور که در روایت برخی از مشارکت‌کنندگان از جمله پویا می‌بینیم همین بسته‌بودن برخی رشته‌ها به روی زنان یا مردان، نبود زنان و مردان در این رشته‌ها را در ذهن مشارکت‌کنندگان ما جا انداخته و به نوعی حذف یک جنس در یک رشته خاص در ذهن برخی از آنان، طبیعی تلقی می‌شود. در برخی موارد پرسش ما، آنان را به فکر فرو می‌برد و منطقی را که بر جداسازی رشته‌ها تاکید می‌کند، به پرسش می‌گیرد.

پگاه دانشجوی روانشناسی دانشگاه آزاد در تهران و اهل بندرعباس، با سهمیه بندی جنسیتی مخالف است: «من رو خیلی عصبانی می‌کنه. چون از اول در ذهنم برابری جافتاده. یعنی چی یک دختری نمی‌تونه فلان رشته رو بخونه؟ نه قبول دارم نه خوشحالم می‌کنه. به نظرم کاملاً ظلمه دیگه.»

مریم دانشجوی زبان انگلیسی دانشگاه علامه از قدرتمندی کلیشه‌های جنسیتی در ارتباط با رشته‌ها می‌گوید. به نظر او سیاست‌گذاران باید در جهت کاهش کلیشه‌های جنسیتی چاره‌اندیشی کنند:

کلاً این نظریه جنسیتی بودن رشته‌ها، اشتباهه. نباید با قانون سهمیه‌بندی جنسیتی بال و پر بدن بهش. باید در جهت رفعش کمک کنن، نه که تقویتش کنن. مثلاً همه ما می‌گیم خانوم‌ها مسئول خونه و بچه هستن. این طوری کلیشه‌ها رو تقویت می‌کنیم. این افکار غلط رو داریم، باعث مریضی مغزمون شده، اما به جای اینکه اصلاحش کنن، میان بدترش میکنن.

آرمان نیز حساسیت جنسیتی دارد و به نظر او: «باید هزینه بیشتری هم بکنیم تا جامعه پذیراتر بشه نسبت به این انتخاب‌ها. مثلاً باید کار کرد تا یک دختر موانع کمتری پیش‌روش باشه برای کار در این رشته‌هایی که مردانه تعریف شده».

روایت مشارکت‌کنندگان پژوهش نشان می‌دهد که برخی از آنان به کلیشه‌هایی که مشاغل را به زنانه و مردانه تقسیم می‌کنند واقفند. اما علیرغم این وقوف، در موارد متعددی کلیشه‌ها یا پذیرفته شده‌اند یا مقاومت در مقابل آن‌ها دشوار تلقی می‌شود.

۶.۵ آگاهی جنسیتی و انتخاب رشته

یکی از پرسش‌های ما از دانشجویان این بود که اگر جنسیت دیگری داشتند، چه رشته‌ای را انتخاب می‌کردند؟ برخی از دانشجویان به تبعیض‌های جنسیتی و فرصت‌های نابرابر برای زنان در تحصیل در برخی رشته‌ها و به ویژه اشتغال آگاه بودند. آرمان که به تازگی از رشته مهندسی کامپیوتر در دانشگاه علم و صنعت تهران فارغ‌التحصیل شده است، در این مورد می‌گوید:

احتمالاً اگر دختر بودم آپشن‌های کمتری داشتم تو مدرسه. مکانیک و عمران رو شاید کمتر بهشون می‌پرداختم یا شاید باعث می‌شد ریاضی رو کمتر انتخاب کنم. اما حدسم اینه که در نهایت کامپیوتر برام جدی‌تر بود. چون الان هم کامپیوتر به نسبت رشته‌های مهندسی دیگه فراگیرتره. توی دانشگاه فرقی نداره حضور دخترها و پسرها. اما توی محیط کار تفاوت مشخص میشه نه فقط توی ایران که خیلی زیاده اما خارج از ایران هم مشهوده. در شرکت‌های بزرگ کامپیوتر به ویژه رده‌های بالاتر زنان خیلی تعدادشون محدود می‌شه.

یکی از مسائلی که انتخاب رشته دختران را تحت تاثیر قرار می‌دهد، پذیرش نوعی تقسیم کار جنسیتی است. بیشتر دختران و پسران مشارکت‌کننده در پژوهش عنوان می‌کردند که فشار معیشتی بر مردان بیشتر است و همین امر بر انتخاب رشته زنان و مردان تاثیر می‌گذارد. با وجود

برابری خواهی برخی از مشارکت‌کنندگان، این موضوع نشان‌دهنده وجود ابهام در نگاه آنان به مناسبات جنسیتی است.

پرنیان راهنمایی و دبیرستانش را در مدرسه فرزندانگن مشهد گذرانده است. او در رشته فیزیک دانشگاه صنعتی اصفهان پذیرفته می‌شود ولی به دلایلی از رشته‌اش انصراف می‌دهد. در زمان مصاحبه با ما بعد از انصرافش، دانشجوی مترجمی زبان دانشگاه علامه طباطبایی است. وقتی از او می‌پرسیم که اگر پسر بود چه رشته‌ای را در دانشگاه انتخاب می‌کرد، می‌گوید با وجود برابری خواهیش، شاید در تعیین رشته فشار معیشتی بیشتری حس می‌کرد:

شاید اگر پسر بودم باید چیزی رو انتخاب می‌کردم که وضعیت شغلیش بهتر باشه. باینکه الان به عنوان یک دختر تفاوتی نمی‌بینم در این زمینه که من هم باید کار کنم. شاید [اگر پسر بودم] یک مقدار فشار بیشتری روم بود... خیلی متفاوت بود در کل.

فاطمه دانشجوی رشته پزشکی دانشگاه آزاد مشهد است. او فکر می‌کند اگر پسر بود هم همین رشته را انتخاب می‌کرد. در میان مشارکت‌کنندگان ما فاطمه جزو معدود کسانی است که رشته‌اش را دوست دارد. به آینده‌اش امیدوار است و چشم‌انداز شغلی روشنی دارد. دغدغه‌اش بیشتر تمرکز بر درس‌ها و بعد انتخاب تخصص است. با این که فکر نمی‌کند هر رشته و شغلی برای جنسیت خاصی بهتر هستند اما معتقد است با توجه به فضای ایران، مهندسی برای دختران آینده‌ای ندارد.

مریم دانشجوی زبان انگلیسی دانشگاه علامه می‌گوید اگر مرد بود این رشته را انتخاب نمی‌کرد چون این رشته نمی‌تواند به اندازه کافی پول ساز باشد:

الان توی ایران این تفکر جاافتاده که مرد بیشتر نان‌آور خانواده‌ست، و زن صرفاً کمک‌کننده است. مرد اگر یک استاد خیلی خفن بشه، آموزشگاه بزنه شاید آره. ولی بخواد یک معلم معمولی آموزشگاه باشه متاسفانه نه میتونه خودش رو اداره کنه نه خانواده‌اش رو. الان کلاً نسل جدید به سمت فکر برابری زن و مرد داره میره. اینکه زن فقط از خونه نگهداری کنه و بچه رو بزرگ کنه، پذیرفته نیست اما خیلی زمان میبره تا به حالت ایدئالی که دلمون میخواد برسه. توی قومیت‌های مختلف هم متفاوت. مثلاً همین دوست من گُرد هستش و توی قوم گُرد، پسر خیلی زود باید کار کنه، خیلی سریع مردِ خونه بشه، متاهل بشه. مرد شدن رو توی کار و پول میبینن.

نگاهی که در میان مشارکت‌کنندگان ما مشترک است تاکید بیشتر بر نان‌آوری مردان در فرهنگ ایرانی است. همین نگاه به نان‌آوری مردان است که انتخاب رشته را تحت تاثیر قرار می‌دهد. بسیاری از مشارکت‌کنندگان ما برابری زن و مرد در بسیاری از جنبه‌ها را می‌پذیرند و

مطالعه جامعه‌شناختی فرایند انتخاب ... (خدیجه کشاورز و فاطمه موسوی ویایه) ۱۲۳

به سهمیه‌بندی جنسیتی نقد دارند، اما در نگاه بخش مهمی از آن‌ها جنسیت در انتخاب رشته بعد از رتبه می‌تواند تاثیرگذار باشد.

۷.۵ همدستی خانواده با سیاست بومی‌گزینی جنسیتی

سلمه فارغ‌التحصیل پزشکی و اهل سراوان از فشاری می‌گوید که به هنگام انتخاب رشته‌اش بر او و والدینش از طرف آشنایان از جمله عمو و پدر بزرگش رفته است تا مانع رفتن او به تهران شوند و تنها حمایت پدرش او را به خواسته‌اش رسانده است. سلمه می‌گوید:

خارج از استان هم آدم‌های خیلی کمی انتخاب رشته کردن حتی رشته‌های بهتر رو میتونستن بیارن اما ترجیح میدادن توی خود استان رشته پایین‌تری رو بخونن. توی شهر کوچک، از استان بیرون رفتن برای دخترها کار جرات‌مندانانه است و اغلب خانواده‌ها انگار به انجامش راضی نیستن.

روایت سلمه نشان می‌دهد که دختران حتی با وجود رتبه‌های خوب مجبورند در شهر یا استان خود تحصیل کنند. از آن‌جا که در شهرهایی مانند سراوان خود خانواده‌ها مخالف رفتن دختران به دانشگاه‌های شهرهای دور هستند، نظام بومی‌گزینی جنسیتی با همدستی خانواده بسیاری از موقعیت‌ها را از دختران می‌گیرد. در میان بسیاری از مشارکت‌کنندگان ما تحصیل چنان مهم شده است که محدودیت‌های مردسالارانه را پس می‌زند. اما در مناطقی از ایران مردسالاری آنچنان پررنگ است که تنها داشتن حمایت برخی از مردان قدرتمند خانواده می‌تواند راه را برای دختر باز کند. بدون چنین حمایتی راه پیشرفت دختر کاملاً بسته خواهد ماند.

یگانه دانشجوی روانشناسی و فارغ‌التحصیل مدرسه فرزنانگان بندرعباس نیز معتقد است که نگاه جنسیتی به رشته‌ها هم چنان در میان دانش‌آموزان و خانواده‌هایشان پررنگ است. او سیاه‌پوست است و به دلیل حساسیت به تبعیض نژادی، حساسیت او به تبعیض جنسیتی و طبقاتی نیز بالاست:

اونهایی که باهم تو مدرسه بودیم مثلاً کسی بود که ورزش خیلی دوست داشت ولی خانواده‌ش مانع میشدن، می‌گفتن کمترش کن. برو تجربی. شما یک خانومی. توی بازار کار هم روی تو فشار میارن. مثلاً معدن که اصلاً نزن. تو که یک دختری می‌خواهی بری وسط کلی پسر، در خطر ممکنه باشی و می‌خواهی اصلاً بری چی کار کنی اونجا؟ ولی کسانی هم بودن که ساپورتیو بودن. مثلاً یکی از بچه‌ها باباش عمران بود، این هم عمران دوست داشت. باباش

می‌گفت عزیزم من پشتتم حالا که عمران میخواهی، خودم چون هستم بیا. به دخترها میگن معلمی رو بزن. معلمی برای خانوم‌ها خیلی خوبه. یا پرستاری برو. چیز بی خطریه.

سلمه از اولویت داشتن قبولی در دانشگاه فرهنگیان برای دختران سراوان می‌گوید:

بچه‌های ریاضی امیدوار بودن دانشگاه فرهنگیان قبول بشن. یعنی درس میخواندن تا قبول بشن برای معلمی. حتی انسانی‌ها هم همینجور. بهترین رشته انسانی دبیری بود. حقوق اولویت نبود. معلم دبستان حالا لولش پایین‌تر بود اما کسی فکر نمی‌کرد حقوق رشته خوبیه.

او می‌گوید دانش‌آموزان تجربی بر سر ایده‌آل بودن رشته‌های دندانپزشکی و پزشکی توافق داشتند اما رشته‌ای مانند پرستاری که برای دانش‌آموزان شهرهای مرکز، در سلسله‌مراتب انتخاب رشته، پس از رشته‌های پیراپزشکی قرار می‌گیرد، برای دختران سراوانی اولویت نبود. شب بیداری و شیفت‌های شب این رشته، آن را برای دختران سراوانی نامطلوب می‌کرد چون با نقش‌های خانوادگی آن‌ها در تناقض بود:

بین بچه‌های تجربی هم رقابت بر سر رسیدن به دندانپزشکی و پزشکی بود. پرستاری به هیچ عنوان! [این رشته] مذمت شده است. چون شب بیدارن و اینا. من که کسی رو ندیدم بخواد پرستاری بخونه. مگر موقع انتخاب رشته بیاره ناگزیر.

به روایت سلمه در جو غالب شهر او مواجهه و کنار آمدن با دشواری‌های مشاغلی مانند پزشکی، برای زنان مشروعیت ندارد. پزشک شدن در این نگاه قطعاً با تعریف از زن خوب که باید انرژی خود را برای خانواده صرف کند، ناهمخوان است. در روایت سلمه می‌بینیم که دختران به اشکال گوناگون به کوتاه کردن سقف آرزوهایشان تشویق می‌شوند. دختران وادار به انتخاب رشته در شهر یا استان خود می‌شوند.

او از تاثیر حضور دانشگاه‌های پیام نور و آزاد در شهرشان می‌گوید که دانشگاه رفتن دختران را تسهیل کرده است و در سال‌های اخیر در میان بخشی از خانواده‌های بلوچ نیز تحصیلات دانشگاهی دختران به هنجار تبدیل شده است. هر چند هنوز بر سر مناسب بودن برخی رشته‌ها برای زنان و مخالفت با تحصیل دختران در شهرهای دور و به ویژه خارج از استان چالش وجود دارد. ما در این جا با مفهومی به نام چانه‌زنی با مردسالاری/پدرسالاری به تعبیر کاندیوتی (۱۳۹۸) مواجه هستیم. کاندیوتی از این تعبیر استفاده می‌کند تا نشان دهد که گاهی مقاومت منفعلانه زنان به شکل مطالبه سهم‌شان از امنیت حاصل چانه‌زنی پدرسالارانه در ازای تسلیم و شایستگی است. در اینجا شاهدیم که دختران بلوچ با خواسته‌های خانواده درباره انتخاب رشته و محل تحصیل همراه می‌شوند و با حفظ تعهد خود به ارزش‌ها و هنجارهای

مطالعه جامعه‌شناختی فرایند انتخاب ... (خدیجه کشاورز و فاطمه موسوی ویایه) ۱۲۵

خانوادگی و محلی شایستگی خود را برای ادامه تحصیل نشان می‌دهند تا همچنان از حمایت خانواده برخوردار بمانند هر چند ناچار شوند از بلندپروازی خود دست بکشند و به رشته‌های پایین‌تر یا مشاغلی ساده‌تر مانند معلمی تن دهند.

جدول ۲. مضامین فرعی و اصلی حاصل از تحلیل مصاحبه‌ها

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون فرعی	کدهای اولیه
مکانیسم‌های طرد و تبعیض	شکاف طبقاتی و توسعه‌یافتگی	سلسله‌مراتب رشته‌های دانشگاهی سلسله‌مراتب دانشگاه‌ها انتخاب رشته بر اساس امتیاز مهاجرت نابرابری اقتصادی و انتخاب رشته	نابرابری امتیاز دانشگاه‌ها، امتیاز رشته براساس بازار کار، انتخاب رشته بدون اطلاعات درباره رشته‌های دانشگاهی، انتخاب رشته براساس شانس قبولی، فشار خانواده برای رشته‌های با پرستیژ، امتیاز رشته برای اپلای و مهاجرت، امتیاز تحصیل در مدارس غیردولتی، اهمیت مهارت تست‌زنی در کنکور، کم‌اهمیت بودن معدل تحصیلی در کنکور
	نگرش جنسیتی به رشته‌های دانشگاهی	جنسیت و سلسله‌مراتب رشته‌ها نگرش به سهمیه‌بندی جنسیتی آگاهی جنسیتی و انتخاب رشته	زنانه/مردانه دانستن رشته‌های دانشگاهی، زنانه/مردانه تلقی کردن مشاغل، نقش‌های جنسیتی و فشار تامین معاش برای مردان، کم‌اهمیت‌دانستن اشتغال برای زنان، تحصیل دانشگاهی زنان برای افتخار و منزلت به جای کارایی، سطح پایین علمی رشته‌های علوم پایه در بسیاری از دانشگاه‌ها
	چانه‌زنی با پدرسالاری	همدستی خانواده با سیاست بومی‌گزینی زنانگی ایده‌آل و انتخاب رشته	فشار خانواده برای انتخاب رشته در دانشگاه نزدیک شهر یا روستای خود، تحسین مشاغل زنانه مانند معلمی، اهمیت عدم تعارض کار/ خانواده برای زنان، کلیشه‌های جنسیتی درباره مشاغل زنانه/مردانه

(نگارندگان)

۶. بحث و نتیجه‌گیری

آموزش دبیرستان در ایران در دو دهه اخیر به شدت خصوصی شده است، مدارس دولتی به دلیل سرمایه‌گذاری ناکافی دولت، با کاهش کیفیت مواجهند و فرصت‌های تحصیلی دانش‌آموزان تابع طبقه اجتماعی و سرمایه فرهنگی خانواده آنهاست. تفاوت مدارس در شانس

قبولی در رشته‌های باپرستیژ دانشگاهی و دانشگاه‌های برتر بسیار تعیین کننده است. علاوه بر شکاف طبقاتی، در انتخاب رشته دانشجویان شکاف مرکز/پیرامون نیز فعال است. پژوهش ما نشان می‌دهد که میان مدارس تهران با معادل‌های شهرستانی نیز تمایزاتی وجود دارد. تفاوت مدارس، ارزش‌های حاکم بر نظام علمی کشور که بر سلسله‌مراتب گروه‌های تحصیلی صحنه می‌گذارد و علائق والدین نقش بسیاری در هدایت دانش‌آموزان به رشته‌های دبیرستان و پس از آن رشته‌های دانشگاهی دارد و در هدایت تحصیلی، استعداد و علاقه دانش‌آموز کمتر مورد توجه است. در زمان انتخاب رشته دانشگاهی نیز توانایی و علاقه دانش‌آموز نادیده گرفته می‌شود و تنها نکات فنی انتخاب رشته و گذشتن از سد کنکور مهم تلقی می‌شود.

یافته‌های پژوهش به ما نشان می‌دهد که مسیر انتخاب رشته دانشگاهی در کشور ما مسیری است که کمتر بر علاقه و شناخت متقاضی ورود به دانشگاه استوار است. دانشگاه‌ها و رشته‌های دانشگاهی بر اساس سلسله‌مراتبی انتخاب می‌شوند که به رتبه کنکور فرد راجع است. در میان مشارکت‌کنندگان بخش مهمی بدون علاقه و شناخت خاصی رشته خود را انتخاب کرده‌اند. اغلب کسانی که در رشته‌های علوم پایه، کشاورزی و برخی رشته‌های علوم انسانی تحصیل می‌کنند، بدون علاقه رشته خود را انتخاب کرده‌اند. حتی در میان کسانی که در رشته‌های فنی و مهندسی تحصیل کرده‌اند، تعدادی از مشارکت‌کنندگان می‌گویند تحت تاثیر جو حاکم بر مدرسه که ستایشگر رشته‌های فنی و مهندسی بوده است، رشته‌اشان را انتخاب کرده‌اند و علاقه‌ای به آن نداشته‌اند. این مسئله به ویژه در مورد زنان نمایان‌تر است.

نابرابری جنسیتی با نابرابری طبقاتی و سلسله‌مراتبی بودن رشته‌های دانشگاهی تقاطع می‌یابد. با تغییر پرستیژ رشته‌ها (که به درآمد و منزلت شغلی رشته) وابسته است، دختران به رشته‌های کم‌پرستیژ و پایین سلسله‌مراتب رشته‌های دانشگاهی رانده می‌شوند. تبعیض جنسیتی سیستماتیک، حضور پررنگ کلیشه‌های جنسیتی در مورد زنانه و مردانه دانستن رشته‌ها و مشاغل و بیکاری گسترده زنان تحصیل کرده باعث می‌شود دختران در هنگام انتخاب رشته کمتر به چشم‌انداز شغلی و آینده حرفه‌ای خود توجه کنند و تحصیلات دانشگاهی برای بخش مهمی به عنوان راهی برای کسب منزلت و نوعی سرمایه مصرفی تلقی می‌شود.

البته نابرابری جنسیتی شرایط را برای دختران سخت‌تر می‌کند؛ هزینه تحصیل و منفی تلقی شدن تحصیل در شهری دور از خانواده برای دختران باعث می‌شود انتخاب شهر یا استان برای برخی از دختران، اولویت بالایی داشته باشد اما غلبه انتظارات نقشی جنسیتی در مناطق محافظه‌کارتر باعث می‌شود دختران ناچار شوند سقف آرزوی خود را پایین گرفته و حتی

زمانی که رتبه بهتری دارند، دانشگاه‌های شهر یا استان خود را انتخاب کنند. در اینجا خانواده محافظه‌کار با سیاست بومی‌گزینی جنسیتی همدست می‌شود. انتظارات نقشی جنسیتی و مردانه زنانه دیدن رشته‌های دانشگاهی باعث می‌شود که دختران به اشکال گوناگون به انتخاب رشته‌های محدودی تشویق شوند. در مناطق محافظه‌کارتر، معلمی ایده‌آل‌ترین رشته و کار برای زنان است. حتی رشته‌هایی مثل پرستاری به دلیل سخت بودن و داشتن کشیک شب، با نقش‌های جنسیتی زنانه در تعارض قرار می‌گیرند و ناپسند تلقی می‌شوند. در اینجا است که دختران در چانه‌زنی با پدرسالاری امتیاز تحصیل در دانشگاه را به بهای رعایت هنجارهای فرهنگی مردسالارانه و چشم‌پوشی از بلندپروازی به دست می‌آورند.

از مشارکت‌کنندگان پرسیده شد اگر جنسیت دیگری داشتند همین رشته دانشگاهی را انتخاب می‌کردند، تعدادی از دختران تایید می‌کردند اگر پسر بودند شغل برای آنها مهم‌تر بود و آزادی انتخاب بیشتری داشتند. تعدادی از مشارکت‌کنندگان مرد نیز تایید می‌کردند که فشار معیشت برای مردان در انتخاب رشته مهم‌تر است و زنان فرصت‌ها و آزادی کمتری در حوزه اشتغال دارند. تقسیم کار جنسیتی مردان‌آورزن مراقب و اهمیت عدم تعارض کار/خانواده برای زنان، ناخودآگاه همه انتخاب‌های زنان و مردان را در مسیر زندگی تحت تاثیر قرار می‌دهد.

نتایج این پژوهش با نتایج سایر پژوهش‌های پیشین در مورد انتخاب رشته با توجه به نظر والدین، نصر و همکاران (۱۳۸۶) یافته‌های مشابهی داشتند. انتخاب رشته بر اساس نزدیکی دانشگاه به محل زندگی، با نتایج تحقیق نصر و همکاران (۱۳۸۶)، یادگارزاده و همکاران (۱۳۸۷) مشابه است. گرچه در دهه‌های اخیر دختران به شکل بارزی در دانشگاه‌ها حضور دارند و در برخی رشته‌ها حضورشان از مردان بیشتر است، اما مکانیسم‌های تبعیض و طردی وجود دارد که عملاً دختران را از برخی شبکه‌های علمی و مهارت‌آموزی‌ها کنار می‌گذارد و پس از فارغ‌التحصیلی نیز آنان را از دسترسی به مشاغل مرتبط با رشته تحصیلی خود دور نگاه می‌دارد.

کتاب‌نامه

- استراوس، انسلم و جولیت کربین (۱۳۹۰)، *مبانی پژوهش کیفی*، ترجمه ابراهیم افشار، تهران: نشر نی.
- بادامچی، محمدحسین و محمد قائم‌خانی (۱۳۹۸)، *جنش ناراضیان، جامعه‌شناسی مهاجرت نخبگان از رشته‌های مهندسی و پایه به علوم انسانی*، اصفهان: آرما.

- پژوهشکده سیاستگذاری شریف، رصدخانه مهاجرت ایران. <https://spri.sharif.ir/>
- پیژار- میکو، ناتالی (۱۳۹۸)، «زنانه‌شدن دانشکده‌های پزشکی و علوم پاریس»، در: *زنان در جهان دانشگاهی؛ دیدگاه‌های تطبیقی*، ویراسته ربه‌کا راجرز و پاسکال مولینیه، ترجمه خدیجه کشاورز و عطیه اصغرزاده، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- جمالی، احسان (۱۳۹۱)، «روند تاثیر موقعیت اجتماعی و اقتصادی بر عملکرد تحصیلی داوطلبان آزمون سراسری طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸»، *آموزش عالی ایران*، شماره ۱۶، ۲۵-۵۶.
- رستم‌پور، سمیه (۱۴۰۰)، «شرح و نقدهایی بر نظریه‌ی اینترسکشنالیتی با نگاهی به ظرفیت‌های این نظریه در ایران»، *نشریه اینترنتی نقد*.
- عابدی جعفری، حسن؛ سلیمی، محمدمسعود؛ فقیهی، ابوالحسن و محمد شیخ‌زاده (۱۳۹۰)، «تحلیل مضمون و شبکه مضامین، روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، *اندیشه مدیریت راهبردی*، شماره ۱۰، ۱۵۱-۱۹۸.
- عربستانی، مهرداد (۱۳۹۷)، *تمنای رفتن: مهاجرت به خارج در میان ذهنیت ایرانی*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- عنایتی نوین فر، علی؛ درانی، کمال و نوروزعلی کرمدوست (۱۳۹۱)، «بررسی مقایسه‌ای عوامل مؤثر بر انتخاب رشته تحصیلی دانشجویان دانشکده‌های فنی و مهندسی و روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران»، *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، ۱۸ (۴)، ۱۴۵-۱۶۷.
- کاندیوتی، دنیز (۱۳۹۸)، «چانه‌زنی پدرسالارانه»، ترجمه و تلخیص هما مداح، *ماهنامه زنان امروز*، شماره ۳۶.
- کرنشاو، کیمبرلی و دیگران (۱۳۹۶)، *گرهگاه جنسیت و دیگر نظام‌های سلطه*، ترجمه فرانک فرید و دیگران، تهران: شیرازه.
- کشاورز، خدیجه (۱۴۰۲)، «امید و ناامیدی در جامعه ایران؛ مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران*، دوره ۱۶، شماره ۳، شماره پیاپی ۶۳، ۹۲-۱۲۰.
- گراسفا، انیس (۱۳۹۸)، «متخصصان قرون وسطی، زنان و خارجیان: پیشگامان مدرسه پراتیک مطالعات عالی»، در: *زنان در جهان دانشگاهی؛ دیدگاه‌های تطبیقی*، ویراسته ربه‌کا راجرز و پاسکال مولینیه، ترجمه خدیجه کشاورز و عطیه اصغرزاده، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- لوفور، نیکی (۱۳۹۸)، «زنان و علم»، در: *زنان در جهان دانشگاهی؛ دیدگاه‌های تطبیقی*، ویراسته ربه‌کا راجرز و پاسکال مولینیه، ترجمه خدیجه کشاورز و عطیه اصغرزاده، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- ماری، کاترین (۱۳۹۸)، *نتیجه‌گیری بر: زنان در جهان دانشگاهی؛ دیدگاه‌های تطبیقی*، ویراسته ربه‌کا راجرز و پاسکال مولینیه، ترجمه خدیجه کشاورز و عطیه اصغرزاده، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

مطالعه جامعه‌شناختی فرایند انتخاب ... (خدیجه کشاورز و فاطمه موسوی ویایه) ۱۲۹

مولینیه، پاسکال؛ راجرز، ربه‌کا و ماری سولداد رودریگز (۱۳۹۸)، مقدمه بر: *زنان در جهان دانشگاهی*؛ دیدگاه‌های تطبیقی، ویراسته ربه‌کا راجرز و پاسکال مولینیه، ترجمه خدیجه کشاورز و عطیه اصغرزاده، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

نصر، احمدرضا؛ عریضی، حمیدرضا؛ علامت‌ساز، محمدحسین و محمدرضا نیلی (۱۳۸۶)، «بررسی ملاک‌های انتخاب رشته داوطلبان ورود به دانشگاه‌های دولتی و مقایسه آن بر مبنای تحصیلات پدر، رشته تحصیلی، سن و دفعات شرکت در آزمون سراسری»، *پژوهش‌های نوین روانشناختی*. شماره ۵، ۱۰۹-۱۳۸.

یادگارزاده، غلامرضا؛ پرنده، کوروش؛ محمدی اقدم، محمد و حجت رنگین (۱۳۸۸)، «بررسی عوامل موثر بر انتخاب رشته دانشجویان مهندسی مکانیک دانشگاه‌های صنعتی در سال ۱۳۸۷: نمونه دانشگاه‌های صنعتی شهر تهران»، کنفرانس آموزش مهندسی در ۱۴۰۴. تهران، دانشگاه تهران، فرهنگستان علوم.

آمار آموزش عالی ایران (سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸)، گروه پژوهش‌های آماری و فناوری اطلاعات، موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.

بررسی و تحلیل آماری کنکور ۱۳۹۹ با رویکرد برابری و عدالت آموزشی (۱۴۰۰)، معاونت برنامه‌ریزی و توسعه منابع، وزارت آموزش و پرورش.

Crenshaw, K. (1989), *Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of anti-discrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics*, University of Chicago Legal Forum.

UNESCO. (2012). *Les femmes en sciences, Bulletin d'information de l'Institut de Statistique de l'UNESCO*, n 23.

URL: https://www.lemonde.fr/campus/article/2017/12/11/femmes-et-informatique-vingt-ans-de-desamour_5227726_4401467.html